

Technooptimizmus Jána Stacha. Interpretácia básne S nohami na zemi, nespaví, dvíhame hlavu k lune

Matúš Mikšík

MIKŠÍK, M.: Ján Stacho's techno-optimism. An interpretation of the poem "S nohami na zemi, nespaví, dvíhame hlavu k lune [With feet on the ground, sleepless, we raise our heads to the moon]"

SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 73, 2026, no. 3, pp. 293-302

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2026.73.3.6>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0043-0652>

Open Access: licensed under Creative Commons Attribution 4.0 (CC-BY 4.0)

Keywords: Ján Stacho, the Trnava Group, the Concretists, *Svadobná cesta* [The honeymoon], techno-optimism, the motif of the moon

The paper examines the poem "S nohami na zemi, nespaví, dvíhame hlavu k lune [With feet on the ground, sleepless, we raise our heads to the moon]" by Ján Stacho (1936–1995), a member of the Trnava Group, whose members are also referred to as the Concretists. The poem comes from Stacho's debut collection of poems "*Svadobná cesta* [The honeymoon]", 1961. The paper approaches the text as a rare expression of techno-optimism within Stacho's oeuvre, which otherwise tends to turn towards tradition, often drawing on Christian symbolism and employing motifs with an archetypal quality. It first analyses techno-optimism in the poem in terms of the idea of progress, including its connection to the vertical axis and to the dichotomy between the static and the dynamic. It then interprets the intellectual chemical and physical imagery, especially the motif of acids, in relation to the topical motif of salt, which in Stacho's work also assumes the status of a symbol, particularly in the opening poem of *Svadobná cesta*, "Soľ do zmyslov [Salt into the senses]". The paper subsequently addresses the updated form of the Icarus motif, whose meaning is inverted in relation to the original myth. Finally, it examines the transformation of the motif of the moon from a traditional poetic symbol into an expression of technological progress and the triumph of the Soviet space programme.

Kľúčové slová: Ján Stacho, Trnavská skupina, konkretisti, *Svadobná cesta*, technooptimizmus, motív luny

V korpuse poézie Jána Stacha (1936 – 1995), autora spojeného s Trnavskou skupinou či „konkretistami“, je za „programovú“ báseň považovaná úvodná skladba debutovej zbierky *Svadobná cesta* (1961) s názvom *Sol' do zmyslov* (Hamada 1966: 129; Marčok 2004: 106; Schmarcová [Somolayová] 2014: 405). Ako však píše Valér Mikula: „V kompozícii básnickej zbierky sú dôležité najmä jej rámce: začiatok a koniec, pričom koniec býva zväčša významovo ešte dôležitejší – „napredovanie“ zbierky má tak ilustrovať priebeh postupného dospievania autora k „správnym“ svetonázorovým postojom“ (Mikula 2013: 141).¹ Na opačnom konci Stachovho debutu stojí báseň *S nohami na zemi, nespaví, dvíhame hlavu k lуне*, ktorá vo výsostne pozitívnom svetle tematicky stváruje úspechy sovietskeho kozmického programu. Jej programovosť vnímam cez mýtotočnú ideu technooptimizmu, teda viery v nepretržité napredovanie ľudstva na báze vedecko-technického progresu.

I. Pokrok

Báseň *S nohami na zemi, nespaví, dvíhame hlavu k lуне* je v zbierke *Svadobná cesta* oddelená do samostatného oddielu nazvaného *S nohami na zemi*. Prvotný impulz pri čítaní je tak obrazom pevného ukotvenia v realite, a to v zmysle známeho frazeologizmu „byť nohami na zemi“. Zároveň je už tu vyjadrená istá racionálnosť človeka, ktorá je v tomto texte pre J. Stacha – spoločne s trpezlivosťou – nevyhnutným predpokladom technologického pokroku, ktorý sa naplno rozohrá v druhej časti básne. V neposlednom rade je pevná prepojenosť človeka a Zeme jedným z prvkov mýtotočného inventára básne, ako o tom píše (s odkazom na práce Mirceu Eliadeho) Jaroslav Šrank: „prienik do vesmíru v modernom človeku obnovuje pocit či vedomie, že je dieťaťom Zeme. Technické prekonanie zemskej príťažlivosti nachádza kontrapunkt v uvedomení si existenčného puta človeka so Zemou. Tak sa paradoxne práve v poézii zameranej modernisticky a civilizačno-utopicky aktualizuje aj prastarý mýtus Matky Zeme ako rodičky všetkého života“ (Šrank 2011: XIII).

V titule následne vidíme atribút „nespavosti“, ktorý vytvára isté pnutie s trpezlivosťou ako kľúčovou vlastnosťou človeka. „Nespavosť“ v súvislosti s motívom lúny síce primárne konotuje somnambulizmus, no v básni sa viaže s motívom očakávania a v poslednej časti básne sa napája na kolektívny triumf. V predmetnej realizácii má tak motív nespavosti pozitívnu kvalitu, nie negatívnu či ambivalentnú, ako by to bolo v prípade primárneho významu tohto výrazu. Napokon tu ide aj o rozrušenie čitateľských očakávaní: nielen ľudia „v básni“ sú nespaví, ani nám nebude umožnené upokojiť sa, kým sa nedozvieme, o čo v texte ide. Čitateľská anticipácia tak ešte zvyšuje tenzívnu interpretovaného textu.

Interpretačne podnetný názov básne uzatvára motív „dvíhame hlavu k lуне“, ktorý je v rozvítej podobe súčasťou druhej časti básne: „Dvíhame hlavu k lуне, / nahor, nahor, až nám praská v krku / a miechou nám to šľahne až do nôh, / k zemi“ (Stacho 1961: 75). Vzniká tu zaujímavý chiazmus: „s nohami na zemi“ – „dvíhame hlavu k lуне“; „dvíhame hlavu k lуне“ – „šľahne do nôh,

1 V. Mikula to píše práve v súvislosti s tvorbou, ktorá sa dá ideovo označiť ako „socialistickorealistická“, preto ten ironický tón – povedané sa však dá relatívne pohodlne aplikovať na predmetnú zbierku a interpretovaný text.

k zemi“. Tento prvok zvyrazňuje prepojenie zeme či Zeme a neba, respektíve kozmického priestoru, pričom spoločným menovateľom je, samozrejme, človek (aj vo svojom fyzickom tele, ako vyplýva z explikovania častí ľudského tela – nohy, hlava, miecha). Zároveň sa tu potvrdzuje, že pre básňu je mimoriadne dôležitá vertikálna os.

Pre poetiku socialistického realizmu je z ideového hľadiska dôležitá myšlienka pokroku, progresu, pohybu vpred. Napredovanie človeka sa v básni udeje práve po vertikálnej osi – ešte predtým však v prvej časti textu ako prekursor pokroku vidíme pohyb v znegovanej podobe, teda v jeho absencii: „Všetko však zostávalo na svojom starom mieste“ (Stacho 1961: 73). Ďalšiu ideovú os, na ktorej je básňu vystavaná, tak tvorí opozícia statického a dynamického,² pričom k pólu statickosti možno priradiť nielen citovaný verš, ale aj motív čakania explikovaný v záverečnom odseku prvej časti (Stacho 1961: 74).

Dynamický element v úvodnej časti interpretovanej básne potom tvorí spomínaná anticipácia pohybu vpred (významovo napojená na motív nespavosti): „a v utrpení vzduchu sme cítili, že čosi musí prísť / klusom“ (Stacho 1961: 73). V zmysle opozície statické – dynamické je zaujímavé úvodné dvojveršie: „Taký je čas detstva: / slobodne svišťať okolo Zeme“ (Stacho 1961: 73). Detstvo, ktoré je tu v súlade s autorovou poetikou predstavené ako pozitívna kvalita (Mikula 1987: 79–80), je inherentne spojené s atribútom hravosti, čo sa dá implicitne čítať aj ako volanie po „vedeckej hravosti“, teda po experimentovaní v mene posunu ľudstva vpred. Veľkým experimentom – ako sa ukáže neskôr v básni – je v danom kontexte (sovietske) objavovanie a skúmanie kozmického priestoru.

II. Kyseliny

Obraznosť druhej časti interpretovanej básne je založená na nemalom počte intelektuálnych metafor, zväčša fyzikálnych a chemických. Podnetné je na tomto mieste nakrátko sa vrátiť k úvodnému textu *Svadobnej cesty*, básni *Soľ do zmyslov*. Začína sa venovaním „Človeku“ a jej motto obsahuje obraz zaujímavý pre sledovanú tému: „nech náruživá soľ rozožiera kovy a svedomie / a nech nám vstúpi do zmyslov“ (Stacho 1961: 7). Tento obraz je amalgámom – vo svojej podstate má charakter chemickej metafory, no „soľ“ v Stachovej poézii zároveň nadobúda hodnotu symbolu.

Symbolický význam soli v názve úvodnej básne Stachovho debutu³ vystihol Albin Bagin, podľa ktorého je u J. Stacha pre človeka a ľudstvo imperatívom „život ako sebauvedomenie života, nevyhnutnosť neustálej otvorenosti voči svetu, sebatatrenia nasýpaním soli do zmyslov“ (Bagin 1971: 62). Ono „sebatatrenie“ pritom nie je len denotačným obrazom sypania „soli do zmyslov“, ale konotuje aj úsilie o pokrok, ľudský boj proti stagnácii, vedený (nielen, ale tu predovšetkým) po linke vedeckého experimentovania, pretaveného do technologického pokroku.

2 Obdobne J. Šrank tvrdí, že v slovenskej poézii z päťdesiatych a šesťdesiatych rokov 20. storočia je „dynamizácia v protiklade k východiskovej statickosti“ (Šrank 2011: XI).

3 Ide vlastne o prvé slovo vnútra zbierky, keďže aj úvodný oddiel nesie rovnaký názov ako analyzovaná básň.

V takomto „prírodovednom“ čítaní sa segment „nech náruživá soľ rozožiera kovy“ (Stacho 1961: 7) odhalí ako intelektuálna chemická metafora, založená na tom, že kyselina chlorovodíková (chemický vzorec HCl) má kolokviálne pomenovanie kyselina soľná. V básni pritom zároveň figuruje obraz „Soľ nad zlato“ (Stacho 1961: 9), ktorý taktiež okrem svojej primárnej konotácie rovnomennej rozprávky podporuje toto „vedecké“ čítanie. Kyselina soľná je totiž ako hlavná zložka takzvanej „lúčavky kráľovskej“, zmesi kyseliny chlorovodíkovej a kyseliny dusičnej (HCl a HNO_3 v pomere 3:1), schopná „rozožierať kovy“ – vrátane zlata. J. Stacho tak už v úvodnej básni metonymickou evokáciou chemických procesov vyzdvihuje, hoci skôr nenápadne, vedu ako nástroj pokroku.

Uvedené obrazy z básne *Sol'do zmyslov* sa dajú považovať za prekursorzy utilizovania intelektuálnych metafor prítomných v druhej časti básne *S nohami na zemi...*: „Kedysi bol človek. / Ten zo žeravého jadra Zeme / vyzdvihol kovy a kyseliny, / spevu ich vystavil a postupne, / postupne / prikladal ich k sebe tak, ako slepí / prikladajú ruky, / aby sa dostali k cieľu“ (Stacho 1961: 75). Zaujímavé je, že oba texty pracujú s týmito obrazmi na jednej strane ako s technickými, v prvom rade však práve citovaný úryvok pôsobí ako pokus o „veľký naratív“ (Lyotard 1993), čo je ďalším znakom mýtotvornej funkcie básne. Tento mýtus je, samozrejme, mýtom o možnosti permanentného napredovania, nepretržitého zveľaďovania ľudského vedeckého poznania, je mýtom o neustálom pohybe smerom dopredu – a v tomto prípade aj smerom hore, po vertikálnej osi, do kozmu. Vo svojej podstate je to teda mýtus technooptimistický.

Súčastou mýtu ako súboru naratívov vysvetľujúcich podstatu sveta je aj magický opis, v ktorom oživa neživé – podľa Jána Zambora pri takýchto obrazoch hovoríme o animačnej či vivifikačnej metafore (Zambor 2010: 20). Obdobne Stachovu básnickú metódu vystihol aj Milan Hamada: „Základným postupom Stachovej poézie je personifikácia, oživovanie, hypertrofické oživovanie inertnej hmoty“ (Hamada 1969: 62). V predmetnej časti básne vidíme takýchto oživujúcich obrazov niekoľko: „zástup elektrónov, / ešte menších ako vojak za útoku“, ktorý „spieval rybiu pieseň“ (Stacho 1961: 75); či obraz „rádia so zeleným okom“ (Stacho 1961: 75). Najvýraznejší vivifikačný charakter však má metaforická perifráza vynájdenia akumulátora: „Keď dva nervózne kovy sputnal v kyseline / tak ako v klietke milostný pár kanárikov, / začul spev“ (Stacho 1961: 75). Technologický objav je tu v súlade s magicko-mýtickým myslením povýšený na úroveň božstva a je schopný vytvoriť z neživého živé.

Na tomto mieste ide o dvojstupňový proces: najprv vidíme jednoduchú transformáciu prirovnaním „kovov v kyseline“ k „milostnému páru kanárikov“, následne (implicitne už vo výraze „milostný“) prichádza k životatvornému aktu, reprezentovanému auditívnym vnemom „spevu“. Motív „spevu“ je opäť amalgámom primárneho, denotatívneho významu (spev kanárikov), no zároveň konotuje svojbytný symbolický význam v Stachovej tvorbe ako výraz (ľudského) života. Ďalšou dôležitou myšlienkou, ktorú básne prezentuje, je, že technologický pokrok vedie ľudstvo k novému životu – kontinuálny progres dopredu a hore zaručuje, že človek ostáva „večne živý“ (a to aj bez akýchkoľvek demiurgických síl).

Dovolím si ďalší drobný exkurz mimo interpretovanej básne: motívy kovov sa v odlišnom, no nie nepodobnom kontexte vyskytujú aj v Stachovej druhej zbierke *Dvojramenné čisté telo* (1964). Tam sa nespájajú priamo s vedec-

ko-technickým pokrokom, ale s postavou kováča, ktorá „zohráva zaujímavú úlohu i v kontexte Stachovho kreacionizmu“ (Somolayová [Schmarcová] 2014: 412-413, Zambor 2018).⁴ Tento „kreacionizmus“ je vo svojich odlišných podobách základnou osou i primárnym gestom Stachovej poézie ako takej. Podľa M. Hamadu J. Stacho „nepomenúva, ale evokuje, vytvára“ (Hamada 1969: 57) a v jeho básni „sa obyčajné ľudské deje stávajú mýtom, čímśi, čo presahuje ich vlastnú sféru (Kováč, V rádioopravovni)“ (Hamada 1969: 61). Samozrejme, ide predovšetkým o to, že lyrický subjekt sa čitateľom prihovára „s biblickou, až rúhavo sebavedomou štylizáciou básnika ako Demiurga“ (Bokníková 2012a: 22), vďaka čomu „Stacho vo svojom ‚umení nad životom‘ vytvára jazyk mýtickej totality“ (Bokníková 2012a: 27).⁵

Schopnosťou demiurgického vivifikačného pôsobenia však napokon u J. Stacha disponuje nielen básnik, ktorý oživuje slovo a slovom, a nielen kováč – zrkadliaci sa v básnikovi –, ktorý mýtickým spôsobom oživuje kovy, ale v kontexte interpretovanej básne aj vedec, respektíve experimentátor, skorší pendant kováča, schopný manipulovať kovmi iným, ale obdobným spôsobom – „sputnať ich v kyseline“.

V tejto línii je extenziou druhej časti básne *S nohami na zemi...* časť štvrtá. V nadväznosti na „stvorenie“ akumulátora tu čítame, že človek „vedel uväzniť rozvášnené plyny / a vedel spôsobiť, že vzbĺkali“ (Stacho 1961:77), čo referuje k princípu fungovania spaľovacieho motora. J. Stacho ďalej túto líniu technologického pokroku ešte amplifikuje obrazmi: „Nedali sa však sputnať, / rozpínali sa. Väzenie sa pohlo. // Stačilo už len ukázať na Mesiac“ (Stacho 1961: 77); „A bola tryska, / bola túha k oblohe a voľne, / bol pohyb, prudký“ (Stacho 1961: 78).

V oboch citovaných segmentoch básnik pracuje s motívom novonadobúdanej slobody („Väzenie sa pohlo“, „bola túha k oblohe a voľne“) prameniacej práve z technologického pokroku. Tu sa už dá jeho vízia, prezentovaná interpretovanou básňou, považovať za explicitne technooptimistickú.⁶ Práve vďaka „rozpínaniu plynov“ sa totiž „pohlo väzenie“, teda prekonaním hraníc ľudského poznania prostredníctvom vedecko-technického pokroku sa ľudstvu rozšírili nové obzory, metaforicky aj doslovne. Všetky dôležité osi básne sa tu prelínajú, je tu „pohyb, prudký“ smerom hore, ktorý v spojení s ideou voľnosti nadobúda metafyzický charakter. Schopnosť človeka vdýchnuť neživým súčiastkam život tak, že sa z nich zostrojené teleso dokáže dostať za múry nášho planetárneho väzenia, je výrazom transcendovania.

4 Stachova fascinácia kováčstvom je zrejmä aj z jeho rozhovoru s Júlusom Vanovičom. Takto autor vysvetľuje metaforu: „predpokladajme, že človek doby bronzovej vytvoril z kovu náramok v tvare ruže. Bronz či iné kovy sú predsa krásne samy osebe. Ruža je taktiež krásna sama osebe. A tu sa nám natíska otázka: Prečo človek siahol po týchto dvoch objektoch, abstrahoval a z dvoch realít vytvoril novú, tretiu, esteticky umocnenú: náramok. Spôsob, akým vyjadril svoje estetické ctenie, jeho výsledok bola teda poézia. Použil tu onen tvorca, básnik – nepíšuci – inú básnickú figúru ako metaforu?“ (Vanovič 1968: 290)

5 Ostatne, sám J. Stacho vyjadruje zameranie „na tvoriteľskú prácu básnika, v ktorej – práve tak ako v Biblii – sa človek zmocňuje chaosu a vnucuje mu svoju vôľu, dáva zákony“ (Vanovič 1968: 303).

6 Podľa J. Šranka interpretovaná báseň patrí „k dobovej civilizačnej poézii, ktorá vyjadrovala vzrušenie z aktuálnych prelomových technických inovácií a utopické očakávania ďalšieho smerovania modernej civilizácie zásadne pozitívnym, optimistickým a idealizujúcim valorizovaním všetkých aspektov prieniku ľudskej techniky do kozmu“ (Šrank 2011: VI).

V tomto smere je pozoruhodný verš: „Stačilo už len ukázať na Mesiach“ (Stacho 1961: 77). Vyjadruje, že napredovanie ľudstva vďaka technologickému pokroku nie je „len“ dosiahnuteľné, je dokonca dosiahnuteľné „ľahko“. J. Stacho tu prezentuje kozmické výpravy ako niečo takmer až banálne, respektíve jednoduché: „stačí len ukázať na Mesiach“. Tento motív ľahkosti sa potom opätovne objaví v klimaxe šiestej časti básne.

III. Ikaros

Šiesta časť básne sa opäť začína veršom „Kedysi bol človek“ (Stacho 1961: 80) – to dáva signál, že pôjde o ďalší vynález posúvajúci ľudstvo vpred. Tentoraz sú ním krídla. Motív je uvedený do básne v procese jeho apropiácie človekom z ne-ľudského⁷ sveta: „Ten nijako nechcel uznať, že krídla / patria iba anjelom a sojčiemu pierku / alebo nažkám nanajvyš. // Že krídla sú len pre pád, o tom ani počuť“ (Stacho 1961: 80). Motív krídel sa tu prirodzene napája na vertikálnu os básne a v tomto kontexte sa katalyzátorom vedeckého experimentu stáva idea iného využitia krídel než „len pre pád“.

Príbeh o zostrojení krídel má, samozrejme, svoj predobraz v naratíve o Daidalovi a Ikarovi z antickej gréckej mytológie. J. Stacho ho však prevracia naruby, a to v súlade s hlavnou ideou básne, ktorou je napredovanie vďaka technologickému pokroku. Ikarov príbeh u neho nie je výstrahou, ale práve naopak – stáva sa protokolom na opakovanie experimentu, tentoraz s predpokladom triumfálneho výsledku. Predpoklad triumfu sa v ideologickom zafarbení socializmom a socialistickým realizmom objavuje aj v dobovom diskurze, takisto v napojení na ikarovský naratív: „Pre ľudí, ktorí sa usilujú o maximálnu modernú vnímavosť, bolo by podľa mňa veľkou príležitosťou ukázať svoj brilantný jazyk pri vystrelení sovietskej rakety. Čo iné ako stáročný sen Ikarov vzlietnuť do vesmíru mohlo upútať ich pozornosť?“ (Fferko 1958: 8).⁸

Dá sa tu aplikovať tvrdenie J. Šranka: „Symbolický výstup moderného človeka na božský piedestál sa totiž paradoxne uskutočňuje prevrátením antického mýtu o páde človeka z božskej úrovne na pozemskú rovinu existencie, teda prehodnotením mýtu o Ikarovi“ (Šrank 2011: XIV). Vzniká „Nový Ikaros“, ktorý je „alegóriou vedecko-technického aj sociálneho pokroku človeka a stelesňuje prekonanie historického ľudského údely, zaujatie všemocnej, božskej pozície a začiatok zlatého veku ľudstva“ (Šrank 2011: XIV). Ako ukazuje J. Šrank, ikarovský motív sa v danom období v slovenskej poézii nevyskytuje ojedinelo – napríklad v roku 1960 ho nájdeme v názve zbierky Štefana Žáryho *Ikar večne živý* obsahujúcej rovnomennú básen a v roku 1961, v roku vydania Stachovej *Svadobnej cesty*, aj v zbierke Ivana Kupca *Mušľa*, kde je básen *Novému Ikarovi*, či v *Príťažlivosti* Miroslava Válka v rozsiahlej skladbe s názvom *Robinson*.

7 Teda všetkého, čo je súčasťou nášho sveta a nie sú to ľudia či ľudské výtvary.

8 Na tento výrok Milana Ferka upozorňuje V. Mikula v nasledujúcej súvislosti: „Ak sa teda dnes napríklad objavuje tendencia považovať Váľkovu či Stachovu fascináciu kozmom a kozmickými letmi za básnický legitímnu a politicky benígnu, takýto názor vyzerá objektívne a nestranné len dovtedy, kým si nepripomenieme, že z celosvetového kozmického výskumu sa tu berie na vedomie výhradne iba spolitizovaný sovietsky kozmický program a že k chvále sovietskej kozmonautiky boli básnici aj verejne vyzývaní“ (Mikula 2013: 127–128).

Na tomto mieste môžeme usúvzťažniť motív Nového Ikara s Jurijom Gagarinom, prvým človekom vo vesmíre. Aby však nevznikol istý anachronizmus, je potrebné uviesť, že Gagarin vyletel do kozmu v apríli roku 1961 a v prvom vydaní *Svadobnej cesty* o ňom zmienka nie je. Je pravda, že časť bádateľov (Bokníková 2006: 378; Míkula 2013: 143) sa pri básni *S nohami na zemi...* odvoláva na dedikáciu: „Na počesť prvého kozmického letu Jurija Gagarina“, venovanie sa však spomedzi všetkých vydaní Stachovej poézie objavuje iba v súbornom vydaní s názvom *Marion* (1986) a (paradoxne) v jedinom ponovembrovom výbere z jeho diela nazvanom *Svadobná cesta* (2001).⁹

Tak či onak, dôležité pre túto interpretáciu je, že idea napredovania ľudstva vďaka technologickému pokroku sa postupne v básni materializuje v in-vokácii úspechov sovietskeho kozmického programu. Ešte pred Gagarinovým letom v tejto oblasti triumfovala misia Luna: sonda Luna II sa 13. septembra roku 1959 podarilo úspešne naraziť do povrchu Mesiaca.¹⁰

IV. Luna

Motív luny sa v Stachovej tvorbe vyskytuje často. Platí to aj o debutovej zbierke, pričom prominentné postavenie zaujíma napríklad v titulnej básni *Svadobná cesta*, a to v podobe refrénovito opakujúceho sa verša „Ach, aká clivá je dnes luna!“ (Stacho 1961: 45-49).¹¹ V tejto básni je luna „vnímaná ako ženská bytosť plná melanchólie, smutnej túžby“ (Zambor 2010: 49), teda motív tu figuruje nie ako kozmické teleso, ale ako prvok vyňatý z tradičného repertoára symbolistickej poézie,¹² čo je v súlade s tým, ako u básnikov Trnavskej skupiny vníma tento motív A. Bokníková: „Zatiaľ čo ‚mesiac‘ často vnímali ako neutrálny, prozaickejší, až technický výraz, ‚lune‘ zvykli prisudzovať príznaky básnickosti a vznešenosti“ (Bokníková 2012b: 93).

V úvodných častiach básne *S nohami na zemi...* sa však motív luny objavuje v inej podobe – nie je rekvizitou lúboštného vzťahu, ale reálnym objektom, ku ktorému ľudstvo vzhliada. Prelomovou je v tomto smere tretia časť, ktorá situáciu aktualizuje, pretože kým „Doteraz sme sa k lune vzpínali / iba na špičkách“ (Stacho 1961: 76), o niekoľko veršov nižšie sa už dozvedáme, že „...na povrch mesiaca boli dopravené štandardy...“ (Stacho 1961: 76, zvýraznil J. Stacho).¹³ Autor rozohráva hru, v ktorej sa luna ako básnický symbol mení do svojej primárnej, nesymbolickej podoby kozmického telesa (Mesiaca) – aby napokon opäť nastalo „prevtelenie“ do výrazu Luna, už v spojitosti so spomínanou misiou sovietskeho

9 Venovanie teda neobsahuje ani prvé (1961), ani druhé (1984) samostatné vydanie *Svadobnej cesty*, ani súborné publikácie *Čítanie z prachu* (1970) a *Básne* (1977).

10 Na spojitost udalostí už skôr poukázal aj J. Šrank (2011), čo v tejto súvislosti pri rozbere motívu luny v básňach Trnavskej skupiny spomína aj Andrea Bokníková (2012b: 92).

11 Verš v tejto podobe zaznie v básni celkovo päťkrát, šiesty raz v modifikovanej podobe figuruje ako záverečný verš celej básne: „Kráčajme, Marion, clivá je dnes luna!“ (Stacho 1961: 48).

12 J. Zambor v súvislosti s výskytom luny u J. Stacha spomína ako možné inšpirácie Ivana Kraska a Federica Garcíu Lorcu (Zambor 2010: 49).

13 J. Šrank upozorňuje na to, že podobné obrazy majú „paradoxný faktický obsah (zastupuje prítomnosť socialistického človeka vo vesmíre v jeho neprítomnosti – sovietsky kozmonaut nikdy na povrch Mesiaca nevstúpil)“ (Šrank 2011: X).

300 kozmického programu. Udeje sa tak v klimaxe tvorenom posledným veršom tretej časti interpretovanej básne: „Luna sčervenela“ (Stacho 1961: 77).¹⁴

Táto chromatická metafora sa v dvoch ďalších iteráciách objavuje v básni aj neskôr, v piatej časti: „Luna už vyšla dávno a na červeno / pozažihala všetky staré veci“ (Stacho 1961: 78); a v samotnom závere básne: „Dvíhame hlavu k lúne. // My. // Aby jedna luna, / červená, / celému svetu svietila“ (Stacho 1961: 85). Bezpochyby ide o významové ťažisko celého textu a zároveň aj o výsledok Stachovho naratívneho mýtotočného pokusu a zhmotnenie jeho technooptimistického nazerania na možný vývoj ľudstva a sveta v tejto básni.

Červená farba sa spája s autoritárskym režimom Sovietskeho zväzu, v ktorom má hlavné slovo komunistická strana (a nie ľud, ako by to bolo v prípade dôslednejšej realizácie socialistických myšlienok). Idea napredovania ľudstva prostredníctvom technologického pokroku sa materializuje v stroji, ktorý sa dotkol povrchu Mesiaca, teda po vertikálnej osi vystúpil do výšky,¹⁵ aká predtým nikdy nebola dosiahnutá. Utopické ustrojenie týchto záverečných veršov básne Stachov technooptimizmus ešte zdôrazňuje.

Zároveň ide o kolektívny triumf, ako môžeme vidieť nielen v samostatne stojacom výraze „My“ (Stacho 1961: 85), ale v celej siedmej a ôsmej (záverečnej) časti básne, kde sa všetko odohráva v prvej osobe množného čísla. Nemenej dôležité je teda ukotvenie vyzrozprávaného mýtu do reality, čo sa na viacerých miestach básne deje pripodobňovaním magicko-mýtickej situácie ku každodennej situácii,¹⁶ a to s cieľom stotožnenia sa čitateľov s novým mýtom „červenej lúny“. Zároveň sa na ploche celej básne vytvára aj pocit kolektívnej aktívnej spoluúčasti na tomto – našom – triumfe prostredníctvom sledovania situácie, najprv cez rádio „so zeleným okom“ (Stacho 1961: 76) a neskôr v spojitosti práve s titulným motívom nespavosti: „Ráno nás boleli oči od nevyspania, / keď sme kráčali do smeny“ (Stacho 1961: 81).¹⁷

V konečnom dôsledku tak ide v básni *S nohami na zemi...* o „aktualizáciu mýtu o socializme ako perspektívnom, univerzálnom pozemskom raji a zlatom veku ľudstva“ (Šrank 2011: X). Text nadobúda funkciu pokusu oživiť „ideologické dogmy o výlučnosti a nadradenosti komunistickej ideológie, socialistického spoločenského zriadenia a o tom, že Sovietsky zväz je nespochybniteľným lídrom všestranného (civilizačného, technického, vedeckého, filozofického, ideologického, sociálneho atď.) pokroku“ (Šrank 2011: XVI).

14 Na margo týchto dvoch pomenovaní toho istého kozmického telesa píše A. Bokníková, že výraz Mesiac J. Stacho „uprednostnil vtedy, keď chcel zdôrazniť tematiku vesmírneho letu, to, že kozmický priestor sa vo väčšej miere než predtým začal spájať s technickým výskumom“ (Bokníková 2012b: 92). K tomu dodávam, že ľudstvu sa nočná obloha zrejme javila viac magicky než technicky až do momentu, keď sme objavili spôsob, ako opustením atmosféry Zeme „dosiahnuť“ na hviezdy.

15 Správnejšie by bolo hovoriť o „vzdialenosti“, no keďže máme Mesiac nad hlavami, vnímame ho na vertikálnej osi.

16 Napríklad pri dvojnásobne opakovanom odseku: „Čakali sme, ako sme v detstve čakávali, keď matka raz do týždňa odchádzala do mesta nakupovať“ (Stacho 1961: 74, 84-85); alebo v pokračovaní vyššie citovaného segmentu: „bol pohyb, prudký, / ako keď žena tancuje čardáš na dožinkách“ (Stacho 1961: 78). Dá sa povedať, že aj takýmto spôsobom „básnici trnavskej skupiny naplňali konkrétnym, autentickým životným obsahom odcudzenú realitu života v tzv. socialistickej spoločnosti“ (Mikula 2013: 146) – teda okrem prikrášľovania úspechov sovietskeho kozmického programu ide aj o prikrášlenie sovietskej pozemskej reality.

17 Motív nespavosti tu pôsobí v rozpore so socialistickým ideálom pracujúceho človeka, ktorý svoju prácu prichádza vykonávať oddychnutý; pokrok tak triumfuje aj nad fyziologickými potrebami.

Dovolím si na záver ešte jeden exkurz. Stachov technooptimizmus, ústiacy do mýtu o triumfe sovietskeho kozmického programu, ktorý je projektovaný do polohy kolektívneho úspechu, vyznieva až naivne – najmä ak ho porovnáme s textom amerického autora sci-fi Raya Bradburyho s názvom *And the Moon Be Still as Bright*, ktorý je súčasťou poviedkovej zbierky *Martian Chronicles* (1950). Táto konotácia nie je taká vzdialená, ako by sa mohlo na prvý pohľad zdať – oba texty sú o prieniku ľudí do kozmického priestoru a oba evokujú „lunu“ súčasne ako básnický symbol i ako kozmické teleso. Prvý český preklad Bradburyho knihy vyšiel v roku 1959, teda relatívne krátko pred vydaním Stachovej *Svadobnej cesty*. Názov Bradburyho textu, ku ktorému tu referujem, znie: *...ač bude stejně luna plát* (Bradbury 1959).¹⁸

Pohľady oboch autorov na „vesmírne preteky“ sa pritom diametrálne odlišujú: Stachov technooptimizmus je spojený s vierou v permanentný pokrok, Bradburyho poviedka, naopak, kritizuje expanzívnu kolonizáciu kozmického priestoru človekom, čo podľa autora napokon vedie k (seba)deštrukcii. Na rozdiel od J. Stacha, ktorý sa v závere svojej debutovej zbierky usiluje stvoriť nový svet,¹⁹ sa R. Bradbury – celkom oprávnene – obáva toho, aby ešte bolo v tom (starom) svete, ktorého sme dnes napriek rôznym utopickým víziám stále súčasťou, k čomu dvíhať hlavu.

Pramene

BRADBURY, Ray, 1959. *Martánská kronika*. Z anglického originálu preložila Jarmila Emmerová. Praha: Mladá fronta.

STACHO, Ján, 1961. *Svadobná cesta*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.

18 Bradburyho poviedka je nazvaná podľa verša z básne Georgea Gordona Byrona, ktorú podľa informácie v tiráži preložila do češtiny Hana Žantovská.

19 J. Stacho hneď vzápätí v zbierke *Dvojamenné čisté telo* (1964) toto úsilie celkom presmeruje do ideovo tradičnej, kresťanskou spiritualitou podmienenej polohy a k technooptimistickej myšlienke, že veda vyrieši všetky problémy ľudstva, sa už nevrátil.

- BAGIN, Albin, 1971. Problémy interpretácie a Stachove Zážehy. In BAGIN, Albin. *Priestory textu*. Bratislava: Smena, s. 59-67.
- BOKNÍKOVÁ-TÓTHOVÁ, Andrea [ab], 2006. Ján Stacho: Svadobná cesta. In CHMEL, Rudolf, ed. *Slovník diel slovenskej literatúry 20. storočia*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, s. 376-380. ISBN 80-7149-918-8.
- BOKNÍKOVÁ, Andrea, 2012a. Autentický život vo svete slov ako ideál Jána Ondruša. In BOKNÍKOVÁ, Andrea. *Zo slovenskej poézie šesťdesiatych rokov 20. storočia I. Portrétné štúdie a rekonštrukcie*. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského, s. 18-35. ISBN 978-80-223-3137-1.
- BOKNÍKOVÁ, Andrea, 2012b. K motívom slovenskej poézie druhej polovice päťdesiatych a šesťdesiatych rokov 20. storočia (sondy do básní konkretistov a im príbuzných autorov). In BOKNÍKOVÁ, Andrea. *Zo slovenskej poézie šesťdesiatych rokov 20. storočia II. Kaleidoskopy*. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského, s. 87-107. ISBN 978-80-223-3137-1.
- FERKO, Milan, 1958. Na pôde súčasnosti. Z diskusie na druhej celoslovenskej porade o Mladej tvorbe. *Kultúrny život*, roč. 14, č. 8, s. 8.
- HAMADA, Milan, 1966. K básnickej tvorbe životného názoru. In HAMADA, Milan. *V hľadani významu a tvaru*. Bratislava: Smena, s. 128-131.
- HAMADA, Milan, 1969. Na obranu tvorby. In HAMADA, Milan. *Básnická transcendencia*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, s. 57-64.
- LYOTARD, Jean-François, 1993. *O postmodernismu*. Přeložil a předmluvu napsal Jiří Pechar. Praha: Filosofický ústav AV ČR.
- MARČOK, Viliam, ed., 2004. *Dejiny slovenskej literatúry III. Cesty slovenskej literatúry druhej polovice XX. storočia*. Bratislava: Literárne informačné centrum. ISBN 80-888878-87-X.
- MIKULA, Valér, 2013. „Červené“ päťdesiate v „zlatých“ šesťdesiatych. In MIKULA, Valér. *Čakanie na dejiny. State k slovenskej literárnej histórii*. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského, s. 127-147. ISBN 978-80-223-3511-9.
- MIKULA, Valér, 1987. Stachova obraznosť. In MIKULA, Valér. *Hľadanie systému obraznosti*. Bratislava: Smena, s. 69-83.
- SCHMARCOVÁ, Ľubica [Somolayová, Ľubica], 2014. Plameň túži stať sa svetlom. Ján Stacho: Dvojramenné čisté telo (1964). In ZAJAC, Peter, ed. *Sondy. Interpretácie kľúčových diel slovenskej literatúry 20. storočia*. Bratislava: Kalligram, s. 404-416. ISBN 978-80-8101-024-8.
- ŠRANK, Jaroslav, 2011. Tematika vesmírnych letov v slovenskej poézii prelomu 50. a 60. rokov XX. storočia. Vývin slovenskej literatúry 50-tych rokov XX. storočia. Ed. Braňo Hochel. *RAK*, roč. 16, č. 5, s. III-XVIII. ISSN 1335-1702.
- VANOVIČ, Július, 1968. J. Stacho. In VANOVIČ, Július. *Antidialógy*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, s. 287-303.
- ZAMBOR, Ján, 2010. *Tvarovanie básne, tvarovanie zmyslu*. Bratislava: Veda. ISBN 978-80-224-1154-7.
- ZAMBOR, Ján, 2018. Interpretácia básne Jána Stacha Kováč. In ZAMBOR, Ján. *Stavebnosť básne*. Bratislava: Literárne informačné centrum, s. 85-95. ISBN 978-80-8119-115-2.